

УДК 37.013.42

ЦІННІСНЕ САМОСТАВЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ

Кононко О.Л.

У статті розкрито й обґрунтовано сутність і роль ціннісного самоствавлення у формуванні професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів; визначено соціально-педагогічні умови оптимізації освітнього процесу у нових реаліях; описано педагогічну технологію сприяння розвитку в студентській молоді ціннісного самоствавлення.

Ключові слова: ціннісне самоствавлення, професійна компетентність, особистісно орієнтована модель освіти, педагогічна рефлексія, картина внутрішнього світу, педагогічна технологія підтримки розвитку.

В статье раскрыты и обоснованы сущность и роль ценностного самоотношения в формировании профессиональной компетентности будущих социальных педагогов; определены социально-педагогические условия оптимизации образовательного процесса в новых реалиях; описана педагогическая технология содействия развитию у студенческой молодежи ценностного самоотношения.

Ключевые слова: ценностное самоотношение, профессиональная компетентность, личностно ориентированная модель образования, педагогическая рефлексия, картина внутреннего мира, педагогическая технология поддержки развития.

The author of the article defines and substantiates the nature and role of value self-attitude in the formation of professional competence of future social workers. The socio-pedagogical conditions of optimization of the educational process in the modern world have been determined and the pedagogical technology of facilitating the development of the value self-attitude in student youth has been described.

Key words: value self-attitude, professional competence, personality oriented model of education, pedagogical reflection, picture of the inner world, pedagogical technology of facilitating development.

Актуальність проблеми визначається вимогами сьогодення, яке потребує людей самостійних, здатних не лише засвоювати знання, відтворювати певні зразки, демонструвати виконавську дисципліну, але й виявляти ініціативу, високу пізнавальну активність, продукувати цікаві ідеї, формулювати власні гіпотези, обґрунтовувати й відстоювати свою точку зору, діяти свідомо і конструктивно, поводитися компетентно у різних сферах життєдіяльності. За цих обставин особлива увага у вищих навчальних закладах педагогічної спрямованості має приділятися проявам студентів прагнення до самостійності, самореалізації, самовизначення, самовираження, самоствердження, самоповаги, здорової міри самодостатності; почуттів самовартності й власної гідності. Вони слугують важливими

показниками особистісного зростання студентської молоді, розвитку в них суб'єктної активності, сформованості свідомого ставлення до життя і вибору професії.

Як справедливо зазначає авторитетний сучасний психолог І.Калінаускас, у III тис. людство побудувало навколо себе гігантську цивілізацію, проте необхідність створення *цивілізації у внутрішньому світі* воно лише починає усвідомлювати. На думку автора, внутрішній світ – це теж діяльність, діяльність у внутрішньому світі. Фахівець пропонує кваліфікувати переживання як *спосіб перебування у світі*, як сприйняття молодого людиною реальності одночасно об'єктивно і суб'єктивно. Він підкреслює: цивілізувати свій внутрішній світ, щоб реалізувати себе як особистість і професіонала, може лише

людина з сформованим ціннісним самоставленням [4].

Ціннісне самоставлення кваліфікується як небезстороннє, зацікавлене, шанобливе ставлення особистості до самої себе. Воно проявляється в умінні себе цінувати, відчутті своєї самовартісності, усвідомленні своєї значущості для оточуючих. Ціннісно ставитися до свого “Я” означає бути компетентним щодо себе знати свої позитивні і негативні риси, цінувати перші і намагатися позбутися других, орієнтуватися у власному потенціалі, мати щодо себе високі очікування, довіряти власним можливостям, конструктивно самовизначатися у різних життєвих ситуаціях [6].

Вміння особистості цінувати себе не засвідчує її схильності вивершити себе за рахунок заціпання інтересів інших, надмірно зосереджуватися на власних інтересах, виявляти егоцентризм, себелюбність, хворобливий індивідуалізм. Ціннісне самоставлення – це здорова здатність майбутнього професіонала підтримувати своє повноцінне буття, розраховувати на себе, намагатися реалізувати свій природний потенціал, заявляти про себе іншим людям, відстоювати свої права, докладати зусиль для власного благополуччя, любити себе. Любов до себе є проявом свідомого ставлення особистості до життя, її вміння знаходитися у згоді з собою і злагоді з довкіллям [5].

На жаль, розвитку у фахівців соціально-педагогічного профілю ціннісного самоставлення в освітньому процесі приділяється недостатньо уваги. Остання концентрується переважно на формуванні в них певної системи знань про людей різних соціальних категорій. Проте не можна бути сконцентрованим на проблемах інших, не маючи достатнього досвіду зосередженості на собі самому – своєму внутрішньому житті, власних чеснотах і вадах, оцінці себе як приємної або неприємної особи, розумної чи обмеженої, толерантної чи нетерплячої до інакшості, щирої чи “собі на умі”, з адекватною чи неадекватною самооцінкою. Це ускладнює, уповільнює, деформує процес становлення компетентності як особистісного інтегралу. Навчити студента цінувати свої чесноти та критично ставитися до вад, стимулювати прагнення до самовдосконалення – важливе освітнє завдання.

Організація відповідної виховної роботи вимагає від освітян чіткого розуміння змісту поняття “ціннісне самоставлення”, усвідомлення впливу на нього індивідуального досвіду (позитивного, негативного, суперечливого) студента, здатності реалістично сприймати, фіксувати та об’єктивно оцінювати його прояви як особистості і майбутнього соціального педагога, використовуючи для цього адекватні методи.

Важливо розуміти, що самоставлення – не проста емоційна реакція особистості на себе, а складна цілісна емоційно-оцінна система. Адже будь-яка спроба молодій людині схарактеризувати себе містить оцінний елемент. Її оцінка визначається системою цінностей – тобто тим, що вона вважає для себе бажаним, значущим, таким, що має для неї особистісний смисл [7].

У широкому сенсі самоставлення є глобальним почуттям “за” або “проти” самого себе. Коли “Я” набуває для молодій людини негативного смислу, воно корелює з такими її твердженнями, як “нещас-

лива”, “мене часто принижують”, “самітня, нікому не потрібна”, “навіть чи чогось досягну”, “залежу від багатьох”. У разі набуття “Я” позитивного забарвлення воно узгоджується з такими оптимістичними життєвими установками, як “можу на себе розраховувати”, “мені все вдасться, варто лише постаратися”, “я впевнений у досягненні успіху”, “мені багато хто симпатизує”, “я щаслива людина” тощо. Одні юнаки і дівчата висловлюють свої думки вголос, інші тримають їх при собі. Песимістичні установки продукують низьку, оптимістичні – високу самооцінку, відповідним чином позначаються на поведінці та діяльності майбутнього фахівця.

Отже, самоставлення – це узагальнене утворення, що відображає більш-менш стійкий ступінь позитивного чи негативного ставлення молоді до себе. У певному розумінні самоставлення виступає універсальним і стійким почуттям самоповаги, яке фіксується глобальною самооцінкою. Говорячи про самоставлення, слід мати на увазі такі його аспекти, як любов до себе, самоприйняття і почуття компетентності [2].

Любов до себе і самоприйняття є глибинними почуттями, пов’язаними з переживанням молодію людиною симпатії до себе. При цьому самоприйняття – більш свідомий, ніж любов до себе, процес, який передбачає здатність аналізувати свої якості, досягнення, поведінку. Почуття компетентності базується на умінні студентів порівнювати себе з високими еталонами, соціально схвалюваними вчинками, прийнятими моральними нормами. Воно супроводжується переживаннями успіху, впевненості в собі, задоволеності ефективною діяльністю або почуттям некомпетентності – переживаннями невдачі, відчуттям невпевненості в собі, незадоволеністю низькою продуктивністю своєї діяльності.

На шляху високих досягнень особистості часто доводиться потрапляти у конфліктну ситуацію: з одного боку, вона намагається докласти зусиль для досягнення бажаного, з іншого – на шляху до мети доводиться долати різні перешкоди. Йдеться не лише про зовнішні обставини, що ускладнюють або уповільнюють цей процес. Перешкодами на шляху до мети можуть виступати й власні якості та риси, наприклад, гордість, совість, самолюбність, сором’язливість. Власне “Я” іноді більшою мірою, ніж життєві обставини та зовнішні умови, може виступати як стимулом, так і гальмом продуктивної активності [1].

Зазначені вище якості як внутрішні перешкоди супроводжуються конфліктними переживаннями. Їх позитивна роль полягає у тому, що вони не просто сигналізують студентів про неможливість, небажаність чи складність певної навчальної або життєвої задачі, але й у процесі свідомого або несвідомого вибору ним способу її розв’язання розкривають його власні якості. Результатом цього процесу є не лише усвідомлення молодію людиною своїх позитивних та негативних якостей, рис, цінностей, але й вироблення певного ставлення до себе залежно від того, сприяють чи перешкоджають вони досягненню бажаної мети.

Джерелами знань студента про себе та його самоставлення виступають оцінні судження авторитетних людей та власний досвід успіхів і невдач. Чим більш значущою для нього є оцінка авторитетних інших, чим багатший досвід позитивних досягнень,

тим глибше вони переживаються і сильніше впливають на його судження про себе. Науковцями доведено: домінування в досвіді високих досягнень та позитивних оцінок авторитетних людей сприяють формуванню впевненості в собі, високих очікувань щодо себе, ціннісного самоствавлення; переважання негативного досвіду оцінювання (власного та авторитетних інших) продукує у молодій людини залежну поведінку, невпевненість у собі, низьку самоповагу.

Основними функціями самоствавлення є:

- активне реагування студента на самооцінку своєї "хорошості" – "поганості", її співвіднесення з оцінками авторитетних інших;
- емоційний контроль ступеня задоволення – незадоволення своєї потреби у самореалізації.

Самоствавлення не є конгломератом часткових самооцінок, а загальна самооцінка – простою їх сумою. Самооцінки відіграють тим більшу роль, чим більш значущим для молоді людини є аспект життєдіяльності, що оцінюється. Успіх у значущій для неї сфері життя суттєво впливає на її загальну самооцінку; неуспіх у малозначущій сфері може на ній взагалі не позначитися. Таким чином, входячи до складу загальної, часткові самооцінки "зважаються" особистістю за їх суб'єктивною значущістю, особистісним смислом, відношенням до професійного самовизначення.

Важливо підкреслити, що самоствавлення є досить сталою рисою особистості. В її основі лежать два важливих внутрішніх мотиви – самоповаги (особиста потреба молоді людини зробити максимальними переживання позитивних і мінімальними – негативних установок по відношенню до себе) і потреби у постійності образу-Я. З огляду на те, що самоствавлення відображає більш-менш стійкий ступінь позитивності або негативності ставлення особистості до самої себе, важливо використовувати найменші можливості для його гармонізації. Студентові, що не цінує себе, важко оволодіти вмінням цінувати інших людей.

Основними чинниками, що продукують дисгармонійне ставлення особистості до себе виступають такі прояви поведінки педагога:

- зловживання критичними зауваженнями, негативними судженнями;
- вияв недовіри можливостям, низькі очікування, концентрація уваги на невдачах;
- надмірна вимогливість, орієнтація студента на недосяжний стандарт;
- формалізація вимог, оцінювання лише кінцевого результату, ігнорування вкладених у досягнення особистих зусиль;
- применшення значущості самостійних спроб і суджень студента;
- ущемлення інтересів, приниження, образи, пригнічення почуття власної гідності;
- непослідовність дій, недотримання обіцянок, неспівпадання слова і діла;
- ігнорування індивідуальної історії розвитку особистості.

Базовими якостями, що презентують ціннісне ставлення студента до себе та засвідчують ступінь його сформованості виступають *самостійність, рефлексія, самоповага, упевненість у собі, самовладання*. Кожна з них інтегральна за своєю суттю, відіграє

важливу роль у розвитку соціальних установок, а у сукупності з іншими забезпечує оптимальну життєздатність, необхідну міру професійної та життєвої компетентності випускника [3].

Отже, важливими компонентами ціннісного самоствавлення студентської молоді є: здатність до рефлексії, об'єктивного самоаналізу; орієнтація у власних чеснотах і вадах; уміння співвідносити свої бажання з можливостями, самореалізуватися, конструктивно самовизначатися, самостверджуватися; довіра власним можливостям, збереження власної думки під впливом дезорієнтуючого зовнішнього впливу; здатність стати на місце іншого, рахуватися з несхожою точкою зору; уміння обґрунтовувати і відстоювати власну позицію.

У практиці роботи зі студентською молоддю доцільно застосовувати одну з ефективних педагогічних технологій оптимізації виховної роботи, спрямованої на розвиток та підтримку в неї життєдайного самоствавлення. Розробляючи дану технологію, ми виходили з розуміння, що вона є сукупністю засобів і методів практичної реалізації науково обґрунтованого освітнього процесу, яка сприяє розвитку й корекції в юнацькому віці ціннісного самоствавлення.

Запропонована педагогічна технологія передбачає:

- детальне продумування моделі спільної діяльності з проектування та організації життєдіяльності з обов'язковим забезпеченням комфортних умов для студентів і педагога;
- фіксацію відомостей про методи і прийоми, що забезпечують ефективну організацію життя та діяльності студентської молоді, характеризують зміст, послідовність дій, способи доцільного педагогічного впливу;
- створення інтегративної моделі співбуття студента і педагога з чітко визначеними цілями, можливістю фіксації поточних і кінцевих результатів, пов'язаних з трансформацією ціннісного самоствавлення.

Технологія сприяння вихованню у студентської молоді ціннісного самоствавлення передбачає розвиток таких трьох сфер особистості – фізичної, когнітивної та соціально-емоційної. Це пояснюється тим, що саме в них здійснюються усі поточні процеси взаємодії внутрішнього світу студента із зовнішнім реальним життям. Важливими компонентами означеної технології, окрім чітко визначених цілей, виступають соціально-педагогічні та психологічні умови і процедури, за допомогою яких досягається бажаний результат. Зокрема йдеться про такі основні з них:

- актуалізацію потенційно існуючої в кожній молоді людини потреби заявити іншим про своє "Я", проявити власні здібності, уміння, здатність пишатися своїми діями, вчинками, досягненнями;
- плекання педагогами уміння студентів *відповідально самовизначатися* (надавати їм можливість здійснювати власні вибори, приймати самостійні рішення, оцінювати вплив своїх вчинків на оточуючих, надавати право на власні помилки і знаходження способів їх конструктивного виправлення);
- вправління в умінні *поводитися впевнено*, довіряти власному досвіду, розраховувати на себе у складних ситуаціях, покладатися на свою самооцінку, обґрунтовувати і відстоювати власну позицію;

· проектування ситуацій успіху у різних сферах життя.

Дана технологія забезпечує: ціннісно-сміслову розуміння і сприймання педагогом студента як *індивідуальності*; усвідомлену актуалізацію сутнісних якостей його особистості – *суб'єктності і соціальності*; цільову установку освітнього процесу на розвиток особистості креативного типу, для якої творчість стає способом буття; варіативно-пошуковий характер побудови навчально-виховного процесу, в якому студент виступає його активним співучасником.

Основними у побудові технології виступають такі принципи:

1. *Системної реалізації базових функцій* (базується на врахуванні інтегральної природи особистості, поліфакторної природи життєдіяльності молодшої людини).

2. *Формування соціально-перцептивних механізмів* (адаптація до нової соціальної групи потребує розвинених механізмів налагодження взаємодії, вміння уникати конфліктів, виявляти толерантність, відповідально самовизначатися).

3. *Розвитку емоційної основи життєдіяльності* (важливо формувати у студентів емоційну сприйнятливність, попереджати й коректувати прояви байдужості й черствості, вправляти у стійкості, стриманості, ширості, вдячності).

4. *Реалізації культуротворчої функції* (слід усвідомлювати, що основною метою освіти є не тільки передача соціокультурного досвіду – знань, умінь, навичок, звичок, установок, а й розвиток самостійності студента, його творчого ставлення до життя і освіти).

5. *Адресного збагачення предметно-просторового середовища* (стимулювання зацікавленого й добровільного включення студента в освітній процес,

збагачення середовища засобами системного дизайну, використання ігротерапії).

б. *Реалізація гуманного ставлення до студентів* (розуміння і прийняття педагогом проблем, утруднень, обмежень особистості; врахування індивідуальної історії розвитку; вироблення оптимістичної гіпотези розвитку кожного).

Основними завданнями, пов'язаними із запровадженням у практику даної педагогічної технології, мають виступати: розвиток саморегуляції, виховання комунікативних умінь, стимулювання й підтримка творчої діяльності, плекання емоційної сприйнятливості, вправлення у впевненій поведінці, звільнення від страхів, підтримка високої працездатності, формування адекватної самооцінки та оптимістичного ставлення до труднощів і проблем.

Під час запровадження педагогічної технології інтегративність досягається не лише за рахунок міждисциплінарних зв'язків, але й завдяки використанню розвивальних прийомів, спрямованих на задіяння усіх базових для формування ціннісного самоставлення якостей особистості – *самостійності, рефлексії, самоповаги, упевненості у собі, самовладання* у різних сферах життєдіяльності.

Ефективність розвитку у студентів ціннісного самоставлення визначається характером його адаптивних та соціально доцільних реакцій, здатністю діяти ініціативно і творчо, домагатися якомога вищих стандартів якості освітніх результатів, відчувати задоволення від процесів і результатів пізнання й самовдосконалення. Мета освіти – допомогти молодим людям перейти з хаосу всередині себе до цивілізації, здійснити *свідомий і відповідальний вибір професії*, оволодіти базовою компетентністю як особистісним інтегралом, виявляти моральну за змістом і продуктивну за формою позицію "Я у Світі".

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 300 с.
2. Бех І. Д. Категорія "ставлення" та образ "Я" особистості / І. Д. Бех // Бех І. Д. Виховання особистості. – К. : Либідь, 2003. Кн. 1. – 2003. – С. 207–220.
3. Життєва компетентність особистості: від теорії до практики : науково-методичний посібник / за ред. І. Г. Єрмакова. – Запоріжжя : Центріон, 2005. – 640 с.
4. Калинаускас И. Интеллектуальная авантюра П. Революция сознания / И. Калинаускас. – СПб. : Афина, 2011. – 224 с.
5. Пантеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система / С. Р. Пантеев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1991. – 110 с.
6. Рубинштейн С. Л. Самосознание личности и ее жизненный путь // Психология личности. Тексты / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер и др. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 127–131.
7. Слободчиков В. И. Психологические проблемы становления внутреннего мира человека / В. И. Слободчиков // Вопросы психологии. – 1986. – № 6. – С. 14–22.